Miscel·lània del CERE 23, 2012: 383-410

LA FESTA I LA FEINA: RECUPERACIÓ D'ACTIVITATS EN DESÚS A LA PALMA D'EBRE

SERGI CUADRADO CIURANETA
Soci del CERE. Geògraf
Membre de l'Associació Cultural l'Espona. La Palma d'Ebre
FRANCESC FILELLA CUBELLS
Soci del CERE. Historiador
Membre de l'Associació Cultural l'Espona. La Palma d'Ebre
RICARD SAS FILELLA
Soci del CERE. Historiador
Membre de l'Associació Cultural l'Espona. La Palma d'Ebre
IMMA CUBELLS BARTOLOMÉ
Filòloga
Membre de l'Associació Cultural l'Espona. La Palma d'Ebre

RESUM

L'objectiu d'aquest article és donar a conèixer la trajectòria de l'Associació Cultural l'Espona pel que fa a l'organització de les jornades de recuperació d'activitats tradicionals, celebrades al llarg dels darrers anys a la Palma d'Ebre.* D'entre totes les activitats que l'associació ha realitzat, les que han acabat adquirint una major envergadura i una major repercussió han estat precisament aquestes jornades de recuperació d'activitats que cada any, cap a l'estiu, s'han celebrat a la Palma d'Ebre, des de les primeres festes del segar i el batre (any 2002) fins a la mostra de cuina tradicional de la Palma que, amb el nom de "Deu plats i un tupí", es va desenvolupar a l'estiu de 2011. Totes les festes s'han documentat i han servit per recollir una gran quantitat de material (fotografies, vídeos, recull de testimonis orals), han servit d'element aglutinador i cohesionador, tot convertint-se en una cita ja tradicional als estius al poble, i han permès a l'Espona consolidar-se com a entitat cultural tant a dins del poble com a fora.

* Aquest article està basat, en part, en la xarrada titulada "Recuperació d'activitats en desús: la trajectòria de l'Associació Cultural l'Espona", que va tenir lloc a Ulldemolins (Priorat), organitzada per l'Agrupació Excursionista Montsant, en el marc de les festes majors d'estiu de la localitat, el dissabte 3 de setembre de 2011, i que va anar a càrrec de Sergi Cuadrado.

INTRODUCCIÓ

Com és ben conegut, i així ho han assenyalat els diversos autors que han escrit sobre aquest petit racó del nostre país (Iglésies, 1968; Anguera et al., 1984; Escolà, 1990; García Pons, 1998; Anguera i Casadó, 2003), la Palma és un municipi situat al sector més alt i septentrional de la Ribera d'Ebre. Poc poblat, ja que la població no hi ha parat de disminuir fins a temps ben recents —després dels màxims històrics (més de 1.000 habitants) de principis del segle xx—, per l'emigració a Barcelona i sobretot a Sabadell. La principal activitat és l'agricultura, concretament el conreu de l'oliver, de tipus arbequí —la producció del qual es troba adscrita a la DOP Siurana—, que té una importància socioeconòmica vital per al municipi i que domina el paisatge pertot arreu.

Però un tret característic, que potser no és tan conegut, és el seu dinamisme associatiu i cultural,[1] destacat per Filella (2001) en el reportatge que va aparèixer publicat a *El Punt*, en la seua edició de les Terres de l'Ebre, el 12 d'agost de 2001, amb entitats com ara el Centre Cultural Recreatiu, l'Associació Cultural lo Pi, que aplega diverses iniciatives culturals del poble com ara el grup d'armats, la coral o les puntaires, i que realitza la revista d'informació local *Lo Mussol*, i l'Associació Cultural l'Espona, a les quals s'hi han afegit, més recentment, altres com el grup de diables Mussols Sukarrats o l'Associació de Dones.

Concretament, l'Associació Cultural l'Espona va sorgir l'any 2000, amb la voluntat de fomentar l'estudi i la divulgació de la història, la cultura i les tradicions pròpies de la Palma d'Ebre, i amb la intenció d'afavorir la solidaritat, el respecte i la tolerància, així com la interrelació i la convivència entre tots aquells que conformem el teixit social del poble.[2] Des d'aleshores, organitza diverses iniciatives i activitats culturals i ofereix una sèrie de serveis tant als seus associats (que actualment superen amb escreix el centenar) com a tot aquell que hi pugui estar interessat, així com al públic en general.

Entre les diverses activitats que duu a terme l'Espona, es poden mencionar les publicacions que, de forma periòdica, es van editant. Aquestes publicacions inclouen els volums de la col·lecció "Fent Espona", de la qual, fins aquest moment, se n'han publicat dos títols: *El parlar de la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre)*, un estudi de microdialectologia en què es fa una descripció detallada i exhaustiva del registre col·loquial de la varietat geogràfica del català de la Palma (Cubells, 2001), i *La Palma d'Ebre: imatges per al record*, que presenta un recull comentat de fotografies des de principis del segle xx fins als anys seixanta (Associació Cultural l'Espona, 2006).

Paral·lelament, des de 2003, l'Espona ha elaborat també un opuscle, per distribuir entre els seus socis, pels volts de Sant Jordi. Aquesta és una publicació que ha anat experimentant una evolució, des de les primeres edicions, en què l'opuscle consistia en la reproducció de textos on es fes referència a la Palma, tot donant-los una unitat de sentit, amb la voluntat de preservar aquesta part del nostre patrimoni històric a partir de la seua divulgació, fins

al gir experimentat l'any 2009, que duu a canviar-ne el format, a fer-ne una edició de més qualitat —tipus llibre— i a convertir-lo en una publicació de més entitat —a partir d'aleshores es publica amb ISBN—, que ofereix un treball de recerca inèdit sobre la Palma i el seu entorn més proper. Els opuscles apareguts fins al moment en aquesta segona etapa són cinc: *Els jocs tradicionals de festa major als pobles del nord de la Ribera d'Ebre* (Pubill, 2009); *El massís del Montsant, un paisatge reservat als artistes* (Cuadrado, 2010); *Els arbres d'interès especial de la Palma d'Ebre* (Batlles, 2011), *Cal Trist. Història, records i vivències a la Palma d'Ebre (1930-1970)* (Escolà, 2012) i *Recursos i estratègies turístiques a la Palma d'Ebre* (Cuadrado, 2013).

L'associació també organitza cada estiu, des del primer any de la seua existència, un cicle de "Xarrades a la fresca", que pretén ser un punt de trobada de tots aquells socis i no socis que tinguin interès a aprofundir en alguns temes que tractin sobre l'entorn més proper o d'altres temes que poden ser d'interès general, i que congrega un bon nombre d'espectadors fidels, que omplen les nits d'agost a la placeta de l'Església Romànica, l'indret escollit des de l'inici per acollir-les. En les edicions que ja s'han realitzat, els temes a tractar han estat molt diversos: història, llengua, geografia, agricultura, ornitologia, literatura popular, música, botànica, tradicions, pintura, botànica, etc. I també els conferenciants que els han preparat han anat alternant entre professionals del nostre poble, de vegades membres de la junta o fills del poble, i altres convidats experts que ens han volgut acompanyar.

Al mateix temps, l'Espona edita un butlletí, el *Reble*, que apareix amb una periodicitat bimestral, i que va néixer l'abril de 2001, com a canal de comunicació entre tots els socis i sòcies i espai per fer públiques les seues opinions. Amb aquesta finalitat, el butlletí —que ja ha superat els seixanta números— consta de tres seccions: l'editorial, l'espai de la junta, en què es fa una valoració sovint subjectiva sobre algun tema d'actualitat o s'informa d'activitats o fets que afecten l'associació; les activitats, que representen l'agenda d'alguns actes que es realitzen en el nostre entorn més immediat (població, comarca, comarques veïnes), i l'article, l'espai reservat als socis, en el qual poden escriure articles divulgatius, d'opinió o científics sobre els temes que creguin d'interès general.

De la mateixa manera, al llarg dels més de deu anys d'existència, l'associació també ha emprès altres projectes, com una catalogació del patrimoni arquitectònic preindustrial que hi ha escampat pel municipi[3] (Cuadrado et al., 2003), un treball de recerca sobre la Setmana Santa a la Palma[4] (Cubells i Bartolomé, 2003) o, de forma més recent, l'aproximació a diversos vestigis que es conserven de la Guerra Civil, com les trinxeres de la línia de fortificació de la rereguarda de l'Ebre, situades a cavall entre el terme de la Palma i el de Flix, i que pensem que es van construir l'abril del 1938.[5]

MATERIAL I MÈTODES

D'entre totes les activitats que l'associació ha realitzat, les que han acabat adquirint una major envergadura, i probablement també aquelles que hagin assolit una major repercussió, han estat les jornades de recuperació d'activitats que, any rere any —normalment a l'estiu—, s'han celebrat, tot conformant una singladura que es va iniciar amb les primeres festes del segar i el batre (any 2002) i que s'estén fins a la mostra de cuina tradicional de la Palma que, amb el nom de "Deu plats i un tupí", ha tingut lloc a l'estiu de 2011.

Així doncs, l'objectiu d'aquest article no és un altre que el de donar a conèixer la trajectòria de l'Associació Cultural l'Espona pel que fa a l'organització d'aquestes jornades de recuperació d'activitats, celebrades en aquests anys a la Palma d'Ebre.

Cal assenyalar que aquestes jornades van sorgir com una iniciativa dels socis i les sòcies, que les van proposar a la junta directiva. En un principi, quan vam començar a valorar quina podria ser la nostra programació, des de la junta vam pensar en la realització d'activitats culturals en ús: publicació de llibres, realització de xarrades i conferències, la publicació d'un butlletí, etc. Però, l'any 2001, quan portàvem un any constituïts com a associació, un grup de socis i sòcies (sobretot aquells i aquelles de més edat) ens van expressar el seu desig de recuperar, ni que fos per un dia, una de les feines agrícoles —segar i batre— que molts havien fet en la seua joventut, i que amb els anys al poble s'havia perdut.

Des de la junta directiva vam entomar el repte, i vam començar a pensar com plantejar aquesta activitat, i com se li podia donar un sentit, tot combinant les vessants cultural i patrimonial amb la vessant lúdica; una combinació que, amb la perspectiva que donen el temps i l'experiència acumulada, es pot dir que ha estat una de les principals claus del seu èxit.

D'aquesta manera va ser com, amb l'objectiu de recuperar per uns dies les feines de segar i batre, de reviure-les tots junts, des dels més grans fins als més petits, tant per part d'aquells que ja les coneixien com d'aquells que les veien per primera vegada, es van organitzar, l'any 2002, les primeres festes del segar i el batre (que l'any següent, el 2003, es van repetir). Posteriorment, i també a instància de la massa social, es va considerar l'oportunitat de canviar d'activitat, ja que la gent tenia ganes de reviure més coses.

Així, aquestes jornades de recuperació d'activitats en desús es van acabar encarant amb una filosofia que es pot sintetitzar en el binomi "la festa i la feina",[6] els dos components que des del principi les han caracteritzat. Per una banda, es tractava de recuperar del passat les vivències d'unes feines que conformen la història del nostre poble, i de fixar en el nostre coneixement unes tècniques per a molts desconegudes, així com de salvaguardar el patrimoni que constitueixen aquestes activitats perquè no es perdin. Així mateix, per una altra banda, es tractava d'organitzar unes activitats lúdiques, populars i participatives, amb la intenció de fomentar l'esperit cívic i solidari.

Val a dir que els preparatius previs de les activitats ens han obligat a documentar-nos, ja sigui en llibres —vegeu, en aquest sentit: Vilà (1973), Escolà (1990), Gutiérrez (1996), Gironès (1999) o Pont (2000), entre altres—, ja sigui, i sobretot, aprofitant l'experiència dels qui ho han fet, dels qui ho han viscut. Per fer-ho, hem hagut d'aconseguir la complicitat de la gent que sap del que parla, involucrar-los, perquè ens acompanyin, i demanar-los que siguin partícips d'aquesta, diguem-ne, aventura de retrobament.

Sempre s'ha intentat reproduir de la manera més fidel possible les activitats, tant des del punt de vista dels passos a realitzar com dels estris a utilitzar. En són bon exemple les festes del segar i el batre, en què es va llogar un cavall perquè estirés del diable o trill, a l'hora de trinxar el cereal (val a dir que normalment es feia servir una mula, però actualment és difícil ja de trobar-ne i per això mateix es va haver de fer servir un cavall, molt més fàcil de llogar), o la festa del raïm, en què es va utilitzar una premsa d'època, a l'hora de premsar el raïm per fer el vimblanc. En el cas dels estris, aquests se cedeixen de forma desinteressada per part de gent que encara els guarda a casa, en bon estat, quan fa tants anys que ja no es fan servir.

En resum, així és com s'ha fornit un model d'activitat, festiu i popular, que funciona en qualsevol de les variants que s'hi han anat introduint, i que alhora ens ha permès generar gran quantitat de material sobre aquestes activitats, moltes de les quals, malauradament, avui ja són gairebé desaparegudes dels nostres pobles. En aquest sentit, totes les jornades de recuperació s'han documentat a través de la realització de multitud de fotografies, de l'enregistrament en vídeo, del recull i la transcripció de les vivències de les persones que les havien fet, o que les havien vist fer, i de la realització d'un bon nombre de dibuixos i pintures.[7]

RESULTATS I DISCUSSIÓ

L'Espona ha realitzat, fins a l'any 2011, deu festes de recuperació d'activitats en desús: "el segar i el batre" (en dues edicions), "la carbonera", "apanyar pedra", "la petita indústria tradicional" (en dues edicions), "festa del raïm", "jocs tradicionals", "festa major als anys seixanta" i "deu plats i un tupí".[8] A continuació, doncs, s'aniran aportant breus apunts sobre cada una d'aquestes festes de recuperació d'activitats que s'han anat preparant des de l'any 2002, tot destacant-ne diversos aspectes: data i edicions, duració, lloc de realització, objectius i finalitat, activitats recuperades, activitats complementàries, etc.

Les festes del segar i el batre (anys 2002 i 2003)

El conreu dels cereals havia estat, durant molts anys, una de les principals activitats agrícoles del nostre país, i una part important de l'economia familiar. Fins ben entrats els anys seixanta del segle passat, les famílies sembraven per tindre pa per a l'any, i també per assegurar el menjar dels animals de treball.

Però amb la mecanització, el conreu dels cereals va anar desapareixent d'aquelles zones que no hi estaven especialitzades (i amb la desaparició dels animals va minvar també la necessitat de la palla). A més, amb la generalització dels forns de pa de caràcter comercial, de forma progressiva, el pa també es va anar deixant de fer a casa.

La Palma no va ser una excepció en aquest sentit. El municipi ha estat dedicat tradicionalment a l'agricultura de secà, de manera que l'espai agrari s'hi ha configurat a partir dels bancals d'olivers, ametllers i vinya, disposats en terrasses sobre els vessants, i amb la construcció de les característiques espones, mentre que als fons de les valls, sotmesos a una forta inversió tèrmica, s'hi sembraven diversos tipus de cereals: blat, ordi, civada, sègol, etc. Així, a l'estiu, les feines de segar i batre omplien els camps de colles de gent que, suant i cantant, aconseguien la seua collita.

De la importància d'aquesta activitat ens en deixen constància les nombroses expressions que es conserven en el nostre refranyer popular, i que hi fan referència. Expressions com "Al juny la falç al puny", "Qui no bat al juliol no bat quan vol" i "Qui no vulgui pols que no vagi a l'era"; dites molt vives encara avui dia, però per a molts desconegudes en el seu sentit literal. Les festes del segar i del batre van permetre, així, que les noves generacions poguessin retrobar-ne aquest sentit real.

L'objectiu de la festa, tal com es va plantejar, era recuperar i difondre les tradicions i tècniques que havien caracteritzat el cultiu de cereals al poble, així com recuperar un petit tros d'un paisatge que molts guardaven a la memòria, amb estimació, malgrat la duresa de l'activitat, des de feia ja més de trenta anys.

A la tardor de 2001 es va sembrar, a les peces del Mateu Escolà, quasi una hectàrea de terreny amb blat, ordi i civada.[9] En la sembra hi van participar els nens i nenes de l'escola del poble —el CEIP 1 d'Abril—, els quals al llarg del curs van poder anar seguint el procés de creixement dels cereals. El 15 de juny de 2012 es va fer la festa del segar i el 27 de juliol la del batre. L'activitat va culminar amb la construcció d'un paller, element paisatgístic que ja havia desaparegut del territori i que es va convertir, probablement, en la imatge més icònica de l'activitat.

El dia del segar, de bon dematí, els segadors van entrar al bancal per dallar i deixar a terra, ben arrenglerat, un tall de sembrat: el rem. La dalla és l'eina que, al seu moment, va substituir la falç i el volant (una falç allargassada), ja que feia la feina molt més còmoda (el segador no s'havia d'acotxar) i molt més ràpida (segava moltes més espigues d'un cop). Paral·lelament, es feia la feina de gavellar, que normalment la duia a terme una dona, i que consistia a fer del sembrat tombat per la dalla petits manats: les gavelles. Mentre se segava, la dalla s'havia d'anar esmolant. Per això, els segadors portaven a la cintura un recipient de zenc amb una mica d'aigua, on sempre duien la pedra d'esmolar a l'abast i al punt precís d'humitat.

Un cop fetes, les gavelles, calia lligar-les, de tres en tres, amb unes cordes d'espart entrellaçat que es diuen *llates*. Les tres gavelles lligades fan una garba. Al seu torn, les garbes s'apilen per a fer la garbera, un apilament allargassat i ordenat de garbes, on el sembrat segat esperarà, assecant-se, el moment de ser traslladat a l'era. La darrera feina al bancal, per tal d'aprofitar tot el gra que es pogués, era passar el rascle, per arreplegar les espigues que s'havien trencat del tall durant la realització de les feines.

A més o menys un mes d'haver segat, es van traslladar les garbes de la garbera a l'era del Poquet;[10] era l'hora de batre. Antigament, quan el trasllat era manual, se'n deia *garbejar*; quan es va començar a fer servir el carro se'n va dir *carrejar*.

Una vegada l'era estava escampada, ja es començava a fer tombs amb l'animal (normalment una mula), primer sense res, perquè es comencés a xafar la palla. Després ja s'hi enganxava el diable i es feien més tombs per l'era. El diable és una eina formada per una plataforma rectangular de fusta i que, com a rodes, duu unes fileres amb tallants que, quan rodolen, trinxen la palla i desfan les espigues. Al damunt de la plataforma s'hi plantava qui governava l'animal o la canalla, de vegades tres o quatre, perquè hi hagués prou pes. Així es feia una tanda de diable, i després es tombava l'erada. Aquesta feina, que es feia amb una forca de dues pues, servia per remoure el cereal i, en la tanda següent, poder trinxar el que encara no ho estava, i així s'anava fent.

Després de dinar, sense perdre gaire temps, quedava ventar la batuda. Per poder fer via, era indispensable que fes vent. Així, quan s'aixequés el cereal amb la forca el vent destriaria el gra de la palla. Per no portar tota l'erada endavant, el que es feia era dividir-la en colls, tres o quatre segons la dimensió. Així, a l'extrem del que era l'erada quedava el tall de palla ventada del primer coll. Després, el gra escampat per terra s'empenyia amb el redable fins a l'extrem oposat de l'era, on s'anava portant tot per fer el cóc, això és, el munt de gra, terra i pallús on es recollia tot el gra ventat, i que encara havia de ser ventat una altra vegada. Un cop acabada aquesta feina, quedava passar el gra pel porgador o erer. L'erer es penjava per una banda a una forca mentre a l'altre extrem un home anava porgant el gra que es tirava a l'erer a cabassos. Davall de l'erer es col·locava una borrassa, que era on queia el gra ja net, i d'allí al sac; ja ho diu la dita: "No es pot dir blat, fins que no és al sac i ben lligat."

Així va ser com es va reviure la feina de segar i batre, de la qual es va poder documentar tot el procés, tot generant una gran quantitat de material gràfic i audiovisual. A més, les festes van ser un èxit de participació, ja que s'hi va aplegar un gran nombre de persones, amb més de 170 inscrits al dinar popular que es va fer, el dia del batre, fet d'olla barrejada i clotxa. Davant de l'interès despertat, l'associació es va plantejar donar continuïtat a l'activitat, i es va tornar a sembrar la finca per tal de repetir la festa a l'estiu següent (vegeu fig. 1).

Fig. 1. Cartells de les festes del batre (anys 2002 i 2003)

La festa de la carbonera (2004)

També com una iniciativa sorgida de la massa social, després d'haver realitzat les festes del segar i el batre en dues ocasions, l'any 2004 es va plantejar de fer una carbonera, una activitat ambiciosa i encara de més envergadura que les que s'havien fet amb anterioritat, ja que feia falta un número important de participants per poder-la organitzar, i controlar-ne el desenvolupament durant molts dies.

És així com del 31 de juliol al 7 d'agost d'aquell any (2004), l'associació va dur a terme la recuperació de la carbonera (fig. 2). Atès que el procés és lent,

es va decidir celebrar la festa en dos dissabtes consecutius: en el primer es va muntar la carbonera i en el segon es va veure la feina de desmuntar i de l'obtenció de carbó. Com que l'activitat requeria una vigilància total i permanent, es van preparar una sèrie d'actes paral·lels per fer al seu voltant: una xarrada sobre la feina del carboneig a càrrec de Cèsar Gutiérrez, la projecció d'una pel·lícula també amb referències al carboneig, un ball de música tradicional al voltant de la carbonera, un sopar popular, etc. Per fer possible la festa, es va demanar la col·laboració d'altres dues entitats del poble, el consell de redacció de la revista local *Lo Mussol* i la junta del Centre Cultural i Recreatiu, de manera que es va conformar una comissió organitzadora amb membres de les tres entitats. Així, des de l'Espona volíem contribuir, una vegada més, a una de les nostres finalitats com a associació, com és la d'afavorir la convivència i la interrelació al poble.

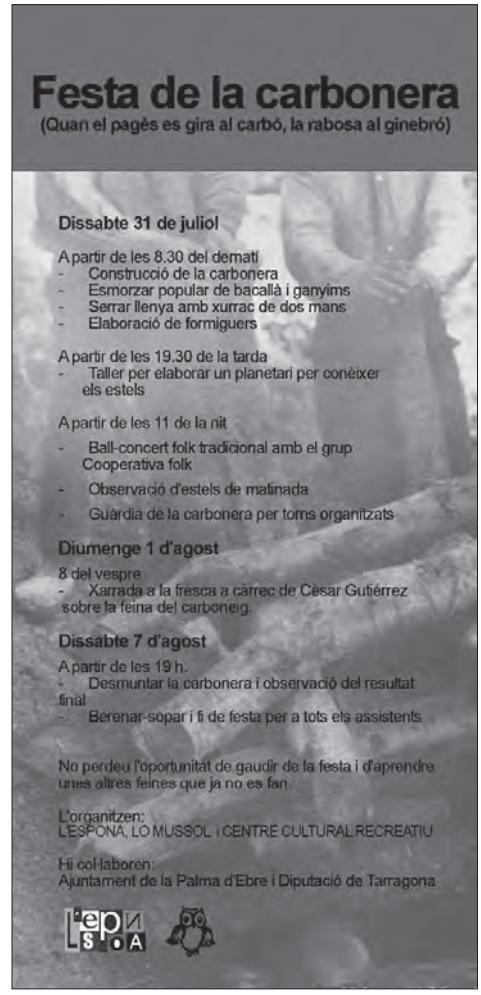

Fig. 2. Cartell de la festa de la carbonera (2004)

S'ha de dir que l'elaboració de carbó va ser, durant força anys, una font econòmica complementària de l'economia per a moltes famílies del nostre país, encara que a la Palma, com a la resta de territoris veïns, aquesta no va ser una activitat d'important pes econòmic. Era més aviat una alternativa de producció per aconseguir algun ingrés extraordinari en anys difícils, sobretot de sequera, tal com deixa ben palès la dita popular: "Quan el pagès es gira al carbó, la rabosa al ginebró".

El principi en què es basa l'activitat de fer carbó vegetal consisteix a reduir una matèria primera base en el seu component més concentrat i inalterable. Així s'impedeix la seua modificació en condicions atmosfèriques normals, s'augmenta el valor del producte resultant, i se n'afavoreix el transport cap a les àrees de consum, ja que només es transporta producte pur: en el cas del carbó, han desaparegut l'aigua i altres components volàtils que no tenen aprofitament calòric.

Així, en el marc de l'activitat, es va construir una carbonera de dimensions reduïdes, suficient per tal de donar a conèixer, a les persones que no ho havien vist mai, com era aquest procés de l'elaboració de carbó, i com s'aconseguia la combustió interna de la fusta per evitar que es pogués cremar, tot obtenint, per tant, un material apte per fer foc.

Un mes abans del muntatge i de l'encesa, es va recollir la llenya necessària, així com les branques i la terra per bastir-la, i es van apropar al lloc en què s'havia de desenvolupar l'activitat, molt a prop del nucli urbà, en un bancal situat al costat de la plaça de la Bassa del Pi.[11] Tot recorrent a la memòria col·lectiva dels socis de més edat, es va recollir informació sobre el mètode de construcció de carboneres al nostre país, molt més petites que no pas les que es construïen a les localitats situades al nord-est del Principat i als Pirineus.

Des que va ser muntada i encesa la carbonera, i fins que la combustió de la llenya va estar completada, es van establir torns de vigilància per evitar que durant la cuita s'enfonsés o s'hi fessin forats, atès que l'entrada d'oxigen hauria fet malbé tota la feina. Per això també es va bastir una barraca al costat, ja que qui estigués en el torn de vigilància havia de tenir ombra en les hores de més sol i un espai resguardat a les nits. Com a activitat complementària a la carbonera es van fer i encendre uns quants formiguers: uns munts de brancatge cobert per terra que s'encenia i es consumia també per combustió interna, per tal de fer adob.

Passada una setmana, i un cop finalitzada la combustió, es va procedir a desmuntar la carbonera. El resultat va ser el que es perseguia. La vigilància continuada va garantir la combustió en condicions, amb el resultat d'un munt de sacs de carbó que es van repartir entre els participants. L'èxit de participació i de públic va tornar a ser molt notable, com havia estat, abans, en les festes del segar i el batre.

Apanyar pedra (2005)

La festa de la carbonera (en realitat, una programació d'actes que va durar tota una setmana) va ser un repte molt important que en certa manera va portar al límit, almenys en aquell moment, la capacitat organitzativa de l'entitat. És en bona part per això que es va mirar que l'any següent els plantejaments respecte a aquesta jornada de recuperació fossin una mica menys ambiciosos, tot i que això no volia dir que l'activitat hagués d'estar mancada d'interès.

Després d'un procés de reflexió per part de la junta i amb la participació d'alguns socis i sòcies, l'activitat de recuperació d'aquell estiu es va batejar com a "Apanyar pedra", ja que havia de consistir en la construcció d'un tram d'espona nou (Fig. 3). Així tindríem l'oportunitat de "fer anar el pic i el mall", i de retrobar-nos amb una de les manifestacions més antigues de l'arquitectura: el treball amb pedra seca. A més, l'activitat es va desenvolupar a la Font Vella,

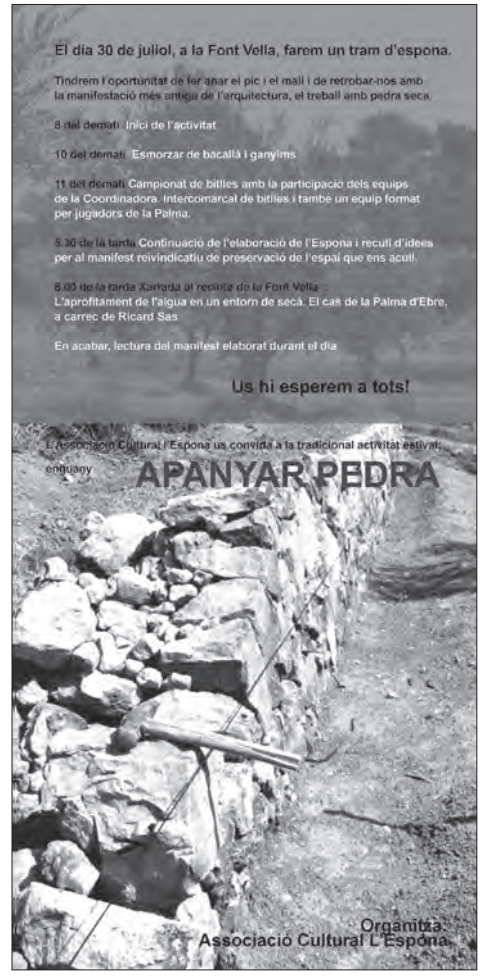

Fig. 3. Cartell d'"Apanyar pedra" (2005)

un espai històric de la Palma on fins al tombant del segle s'havien ubicat les piscines del poble, i que, un cop construïdes les noves piscines municipals, es trobava en un estat d'autèntic abandonament i oblit. L'activitat va servir, al mateix temps, per reivindicar aquest espai tan emblemàtic.

"Qui aigua atura fruit mesura". De la necessitat en va sortir la dita. Com és ben conegut, la Palma es troba situada a les estivacions occidentals de la Serralada Prelitoral. El terreny —no tant com al proper massís del Montsant, però també— hi resulta força penjat. Així, el conreu en costers es va haver de guanyar arrabassant. Per a aquesta fita, la tasca d'abancalar resultava imprescindible, a l'hora de mantenir i aprofitar la poca aigua que queia del cel, en un lloc de pluviometria tan escassa com en el que ens trobem.

La primera feina era desboscar. La terra s'anava empenyent avall fins al que seria el límit del futur bancal, amb l'ajuda de la trisella estirada per l'animal. L'espona que s'anava construint mentrestant, amb la pedra que sortia, o que si feia falta s'havia de portar, marcava aquest límit. A més, una vegada feta la feina, l'activitat s'havia de continuar mantenint per reparar els derrocs que, amb el pas del temps, la pluja provocava. Fer derrocs era una activitat d'estiu i tenia una gran importància, per tal que aquestes construccions de pedra seca es mantinguessin en bon estat i, per tant, conservessin la seua funcionalitat. En aquest sentit, l'abandonament progressiu de l'activitat agrària, i el fet que el pagès aprofités l'estiu per dedicar-se a altres activitats estacionals remunerades, van ser el punt de partida de l'abandonament d'aquesta activitat. Recentment, l'aparició del reg de suport n'ha suposat el punt final: ja no és necessari aturar l'aigua i només es pleguen aquells derrocs que fan realment nosa per conrear, quan no s'aparta la pedra amb una màquina, de la manera més ràpida i menys costosa possible, tan sols per sortir del pas.

Amb l'objectiu de rememorar tot aquest procés, relacionat amb un dels elements que més caracteritzen el nostre paisatge —el conreu en terrasses a partir de bancals delimitats per parets de pedra seca—, un cop recollida i apropada la pedra al lloc, es va començar fent el solament de l'espona i, després d'esmorzar, es va continuar amb la construcció. Com en les activitats anteriors, es va seguir la direcció expressa d'alguns dels socis de més edat, més avesats a aquestes feines i activitats avui pràcticament desaparegudes. A més de l'espona en si, es van realitzar altres treballs en pedra, com per exemple escaletes per tal de poder superar el desnivell i accedir al bancal següent o els cavernils, uns entrants que de vegades es feien a les espones, per tal d'ubicar-hi les arnes, que quedaven així més protegides de les inclemències del temps.

Com en les altres ocasions, per a aquesta jornada es van preparar una sèrie d'activitats complementàries, de caràcter més lúdic; unes activitats que, com l'experiència anava demostrant, eren molt apreciades i demandades per un gruix important dels socis i les sòcies, precisament, aquells i aquelles amb més capacitat de transmetre els seus coneixements en relació amb l'activitat recuperada. Així, es va organitzar un esmorzar popular, fet de pa amb tomata

amb bacallà esqueixat i ganyims; una tirada de bitlles, amb la participació dels equips de la coordinadora intercomarcal, i una xarrada sobre l'aprofitament de l'aigua en un entorn de secà com és el nostre, a càrrec de Ricard Sas. També, tenint en compte les idees que es van recollir durant tota la jornada per part dels participants en la festa, es va elaborar un manifest reivindicatiu per a la preservació de l'espai que ens acollia. La festa es va tancar, a la tarda, amb la lectura d'aquest manifest.[12]

La petita indústria tradicional (anys 2006 i 2007)

L'any següent, i l'altre (ja que per segona vegada una festa es va fer en dues edicions consecutives), la jornada de recuperació d'activitats en desús es va dedicar a la petita indústria tradicional, és a dir, aquell seguit de tasques que la unitat familiar pagesa havia de fer per autoabastir-se de les eines i dels productes necessaris per dur a terme les activitats agràries i domèstiques, per conservar els aliments, etc (fig. 4).

La importància de totes aquestes activitats dins de la distribució del temps en l'economia rural i la riquesa i diversitat de les seues diverses manifestacions van ser el motiu perquè ens plantegéssim fer una jornada dedicada a recuperar-les. Cal tenir en compte, en aquest sentit, que fins ben entrat el segle xx, les comunicacions entre els nuclis de població rural i les ciutats industrials eren força deficients, i les relacions, de tota mena, més aviat escasses. Així, el comerç entre el camp i la ciutat era un fet relativament rar, i econòmicament força costós. A causa d'això, la majoria dels estris que es necessitaven eren produïts pels mateixos pagesos i les seues famílies o, en alguns casos, pels pocs artesans que vivien al poble: ferrers, paletes, fusters, etc.

D'aquesta manera, amb el lema "Tot ho sàpigues fer i res no hagis de menester", es va decidir organitzar l'activitat amb el format d'una petita mostra de feines i oficis, que va tenir lloc el 5 d'agost de 2006, i en la qual es va preparar un espai per a cadascuna de les activitats seleccionades, que es van disposar com si fossin les parades d'un petit mercat. Així, les persones que hi van assistir van poder observar el procés d'elaboració, autosuficient, de tots aquests elements, necessaris, i que antigament es confeccionaven per la mateixa unitat familiar, mentre que ara, en canvi, en el cas que es continuïn necessitant, són producte, en tot cas, d'una transacció comercial.

La festa es va repetir, l'any següent (2007), amb el mateix format i característiques, a causa de l'interès despertat i per les activitats d'indústria tradicional que no s'havien pogut mostrar en la primera edició. En els dos casos, després de la mostra, la jornada es va cloure amb un sopar popular a la plaça del poble, i amb una actuació musical per part d'un grup de música tradicional.

En el conjunt de les dues festes, les activitats que es van recuperar van ser: fer conserves (una de les maneres tradicionals de salvaguardar els aliments i evitar que es fessin malbé), fer ratafia d'herbes i de nous, fer pa de figa, fer oli de Sant Joan (un ungüent que es feia servir per tractar les ferides, les cre-

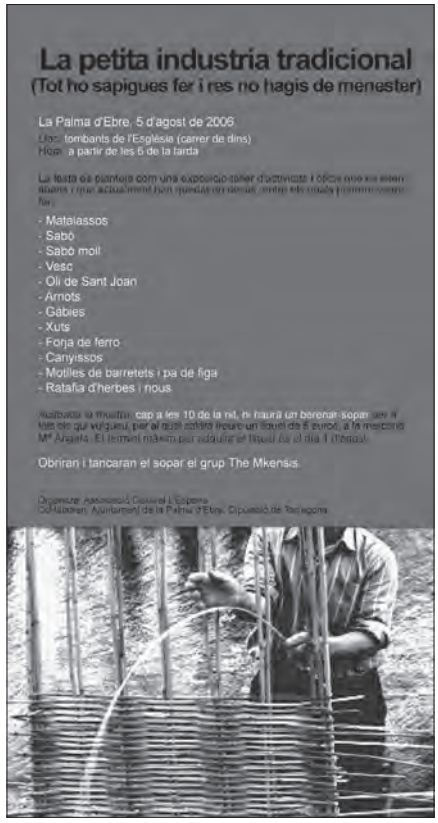

Fig. 4. Cartells de les dos edicions de "La petita indústria tradicional" (anys 2006 i 2007)

mades, etc.), fer sabó moll (de sosa, preparada a partir de clofolls d'ametlla cremats) i de pastilla (amb l'oli com a ingredient principal), fer espelmes (amb cera fosa i després deixada refredar, i cordills), fer cadires (amb cordill o amb boga), fer vesc, fer arnots, gàbies de moixons (amb brots de sarga) i xuts (uns xiulets fets amb una canya) per caçar mussols, fer canyissos, fer cabassos i altres elaboracions de vímet, fer cortines de xapa (amb taps de refrescos), desfer i refer matalassos de llana i fer forja de ferro. En tots els casos, diverses persones del poble que ho havien fet quan eren jóvens, o que es recordaven d'haver-ho vist fer a casa, es van encarregar de mostrar al públic les diverses elaboracions. En aquells casos en què era possible, com en el cas de les espelmes o del sabó, els productes que s'anaven obtenint es van lliurar, com a obsequi, a les persones que així ho van desitjar. En el cas dels productes alimentaris (com el pa de figues o la ratafia), es van poder degustar per part del públic assistent.

La festa del raïm (2008)

La festa de l'any 2008 es va dedicar a la demostració i la participació de tots els assistents en diverses tasques relacionades amb el raïm i la seua transformació en vi (fig. 5). Cal tenir en compte, en aquest sentit, que a finals del segle XIX la irrupció de la fil·loxera va suposar l'inici d'un canvi cabdal per al paisatge, l'economia i la societat de la Palma, així com de molts d'altres pobles del nostre entorn.

És a partir d'aquell moment que el cultiu de la vinya perd la seua antiga preponderància en els nostres paisatges, per deixar pas a l'olivera, que es configura pràcticament com a monocultiu, i amb aquesta composició de conreus és com l'economia pagesa a la Palma afronta el pas del model de conreu tradicional cap a l'agricultura moderna, i de l'economia de subsistència a la

Fig. 5. Cartell de la "Festa del raïm" (2008)

de mercat. Així, fins a l'arribada de la fil·loxera, la indústria del raïm era tan important com la dels cereals. L'objectiu era el següent: fer vi per al consum propi, mentre que, en canvi, l'excedent de la producció es destil·lava per tal d'obtenir aiguardent per comercialitzar-lo.

La finalitat de l'activitat era, doncs, mostrar l'elaboració del vi a la manera tradicional, des que es cull el raïm al cep fins que es pisa i es guarda perquè fermenti, tot recuperant, a més, la petita indústria associada, consistent en l'elaboració d'altres productes fruit del raïm, com ara les panses, la mistela, el vimblanc (una mena de vi dolç), el *mostillo* (unes postres que s'elaboraven a partir de fer bullir el most amb codony), etc.

Aquest cop, la jornada de recuperació d'activitats, que fins aleshores s'havia realitzat sempre al bo de l'estiu, es va traslladar al setembre, concretament al dia 11, per tal de respectar el cicle agrícola real, i que el raïm estigués al punt per ser collit. Com ja era habitual, l'activitat en si es va acompanyar de tota una sèrie d'elements complementaris, com ara una petita exposició que es va preparar, amb eines associades al vi i a la feina de la vinya, una xarrada —la nit anterior— sobre els tractaments de vinya en cuc, podrits, cendrosa i míldiu a càrrec de Gonçal Barrios, un esmorzar a l'antiga i pensat per a l'ocasió (fet d'arengada amb raïm) i la música d'una xaranga, que va amenitzar tota la jornada, amb gran gaudi per part de tots els assistents.

Per fer el vimblanc, s'havia de veremar raïm blanc amb una setmana d'antelació i deixar-lo pansir estès en canyissos, i així es va fer. Així mateix, el dia de la Diada, la festa va començar, de bon dematí, amb el viatge cap al tros, on es van veremar un parell de bancals de vinya de raïm negre, necessari en aquest cas per fer la mistela. En aquesta tasca hi van col·laborar alguns adults però també hi va contribuir, i molt, la canalla, a la qual es va animar a participar-hi. Un cop al poble, des de la plaça, amb els canyissos de raïm pansit i el raïm que s'havia veremat aquell mateix matí, col·locat en unes portadores, ens vam dirigir en una mena de cercavila cap a l'espai de la Font Vella, el lloc que s'havia escollit per fer l'activitat.

Entre els elements complementaris, també es va preparar un petit taller de reparació de bótes dirigit per Hermini Sas, a través del qual es va mostrar com es desfeia i es tornava a fer una bóta, tot arreglant-ne els cèrcols a la manera tradicional, i amb les mateixes eines que feia tants anys que estaven amagades en un armari, i que molta gent no sabia ben bé per a què servien. En el cas de les panses, s'aconseguien escaldant raïm de la varietat pansal en una barreja d'aigua i lleixiu. El raïm s'introduïa en la dissolució mitjançant un cistellet. Cal assenyalar que aquesta tasca no s'havia fet al poble des d'abans de la fil·loxera, quan era habitual fer-la, per vendre les panses a d'altres poblacions que no tenien raïm. El cistell que es va utilitzar va ser un que, al seu moment, s'havia fet servir expressament per a aquesta activitat. De la mateixa manera, el raïm blanc per fer el vimblanc es va premsar mitjançant una antiga premsa de fusta que es tenia guardada, que es va poder fer funcionar, i que així va servir per al seu propòsit, després de tants anys. Per fer el *mostillo*, com sempre, la preparació, els ingredients i les quantitats adequades ens les

van explicar els més grans. Per pisar el raïm, es van tallar per la meitat dues bótes de 250 litres, tot aconseguint així quatre recipients adequats. L'activitat de pisar amb els peus s'havia plantejat per als més petits, però al final tothom s'hi va animar. El resultat va ser el most de raïm negre que després es va fer servir de base per elaborar la mistela.

Els jocs tradicionals (2009)

Els jocs tradicionals formen part del nostre patrimoni cultural, perquè expressen la idiosincràsia i la personalitat particular de la comunitat humana de què formem part, i perquè són part de la cultura oral, ja que es transmeten de pares a fills. El problema és quan la transmissió s'interromp o bé deixa de ser fluida; aleshores el nostre patrimoni cultural se'n ressent. En aquest sentit, la televisió i les noves joguines comercials han estat factors que han posat en perill aquesta font de transmissió patrimonial.

És per això que, des de l'Espona, ens vam plantejar que la següent jornada de recuperació la dedicaríem als jocs tradicionals. La idea va sorgir la primavera de 2009, tot coincidint amb l'edició de l'opuscle *Els jocs tradicionals de festa major als pobles del nord de la Ribera d'Ebre* (Pubill, 2009). Per fer-ho, doncs, vam comptar amb la inestimable ajuda de Biel Pubill, llicenciat en Geografia i Història, professor d'educació física de l'IES Flix i especialista en jocs tradicionals, que va actuar de coordinador i "mestre de cerimònies" de l'activitat.

La festa, que va tenir lloc el dissabte 29 d'agost a la plaça de Catalunya, arrancava amb el lema "Juguem petits i grans", i l'objectiu va ser recuperar els jocs que practicaven els nostres pares i avis, i que ja s'han perdut, o gairebé. Així, els més grans van poder tornar a jugar-hi, i la resta, especialment els més petits, vam poder descobrir jocs dels quals de vegades havíem sentit parlar, però als quals difícilment havíem jugat (fig. 6).

L'activitat va constar de dues parts: una primera en què es van desenvolupar una sèrie de tallers de construcció de joguets i una segona que es va dedicar a jugar a diversos jocs, individuals o en grup. Val a dir que el fet de poder no tan sols observar el patrimoni que suposen els jocs sinó també de poder jugar-hi va accentuar el caràcter participatiu que, al llarg dels anys, sempre han tingut aquestes jornades de recuperació d'activitats. Com altres vegades, es van preparar tota una sèrie d'actes paral·lels: una exposició sobre la temàtica dels jocs tradicionals, cedida per l'Associació Cultural lo Llaüt d'Ascó, que es va acompanyar de joguines antigues, un sopar de germanor, un concert de jazz, etc.

En resum, les activitats que es van fer aquella jornada van ser les següents: taller de construcció de pistoles —amb agulles d'estendre la roba—, de caçaboles, de io-ios, de telèfons de fil, de llançar cigrons, de baldufes, de patacons, etc. En el temps de joc, es va jugar a saltar la corda, a fer ballar la baldufa, a fer rodar una anella i a la xalma. També es van fer curses tot recollint pedres en un cabàs, curses de sacs, curses de cubells plens d'aigua i es va jugar a les bitlles. Cal assenyalar que a la Palma hi ha la tradició, que encara es

Fig. 6. Cartell d'"Els jocs tradicionals" (2009)

manté, de jugar a les bitlles tots els anys, per Setmana Santa, i es va treure un joc de bitlles velles que es conserva, que es va exposar juntament amb la resta d'elements que van conformar l'exposició d'ambient.[13]

Festa Major als anys seixanta (2010)

L'any 2010, com que estàvem de festa, ja que l'associació feia deu anys, ho vam celebrar amb la construcció d'un envelat a la plaça de Catalunya, com el que es feia antigament, on després van tenir lloc dues sessions de ball: una de ball de vermut i una de ball de tarda. Una activitat, per altra banda, que havia estat llargament reclamada per part de molts socis i sòcies, que la recordaven amb nostàlgia.

El primer terç del segle xx va ser de grans canvis en les festes tradicionals que se celebraven en el món rural. A les ciutats havien tingut lloc uns quants

anys abans: la societat industrial va comportar variacions també en l'oci de la població (també en la música i el ball). Efectivament, les músiques i els balls tradicionals van ser substituïts pels balls de saló. La comunicació creixent entre el camp i la ciutat va permetre que aquests nous balls s'introduïssin de manera progressiva, però inexorable, dins dels festejos dels nostres pobles.

Així, l'activitat de recuperació en aquesta ocasió va consistir en la construcció d'un envelat a la plaça, similar al que es feia a la festa major dels anys seixanta, i que era hereu directe dels del primer terç de segle. Es tractava, a més, de reviure tal com era el primer dia de la festa major cinquanta anys enrere. La finalitat de l'activitat va ser, doncs, que les noves generacions coneguessin el plantejament de la festa major en aquella època, en especial la gran participació de la joventut del poble en el condicionament del recinte, i, per altra banda, recuperar un sarau que s'havia abandonat completament, el ball de vermut, que després, en la festa major oficial de 2011 es va tornar a programar.

L'activitat va tenir lloc els dies 5, 6 i 7 d'agost de 2010, i cada dia es van dur a terme les tasques necessàries per poder completar l'activitat, en les quals hi van col·laborar, com sempre, un bon nombre de socis i sòcies (fig. 7). Així, el 6 d'agost, durant tot el dia, es va construir l'envelat i es va condicionar el recinte de ball, envoltat per canyissos. El dia abans s'havien anat a buscar brots de savina per guarnir aquest recinte. Paral·lelament, es van fer tallers amb els elements decoratius per tal d'engalanar l'envelat (serrells de colors, flors de paper, etc.), així com alguns dels elements necessaris per a determinats balls: rams, pensaments, etc. Mentre que el ram era lliurat pels balladors a les balladores, el pensament era una flor que les balladores posaven a la solapa dels balladors. La savina també va servir per conformar alguns dels elements de l'envelat, com l'arcada que hi donava accés o les taquilles. També es van posar, per tal d'aconseguir una major ambientació, elements al·lusius a l'època que es volia recrear, com ara un cartell amb els preus d'aleshores. Evidentment, el recinte també comptava amb dos elements indispensables, com són l'escenari per als músics i el servei de bar.

En el cartell que anunciava l'activitat, l'organització animàvem que tothom es vestís com als anys seixanta. La resposta va ser entusiasta, i petits i grans van acudir abillats amb les millors peces trobades a les golfes i els baguls, amb diademes, ulleres de sol, armilles o boines de l'època. Durant les sessions de ball, al servei de bar es van vendre les begudes típiques de l'època: el Plim —un refresc amb gust de fruites— i el Suau —una beguda elaborada a partir d'una barreja de cafè i gasosa—, que encara es distribueixen comercialment, així com xarops de menta i de llimó. No hi va faltar la rifa de la toia, en aquesta ocasió, un joc de gerro i gots, i un corder. També es va fer la tradicional subhasta final dels números més romancers, que encara quedaven per vendre, per part, a més, de la mateixa persona que la solia fer durant aquells anys. Des de migdia, quan va començar el ball de vermut, la pista no va estar mai buida, amb parelles fent tombs per la plaça, amb el sol al clatell i sentint les melodies

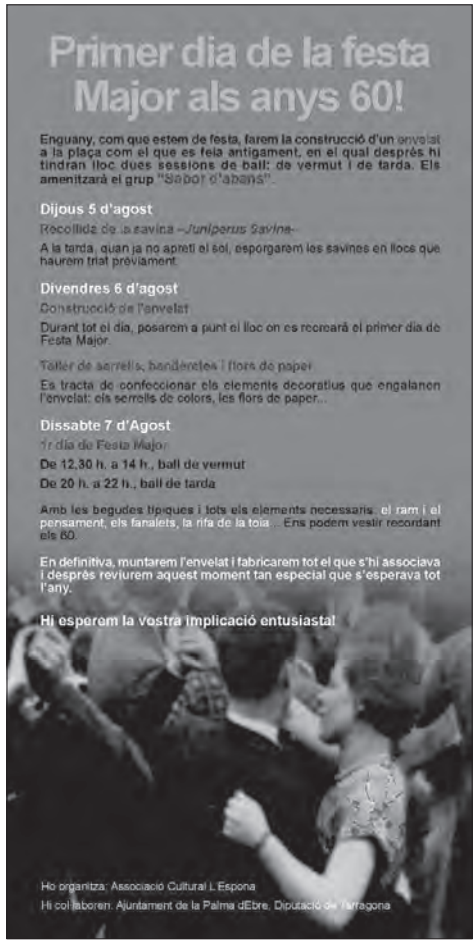

Fig. 7. Cartell de la "Festa Major als anys 60" (2010)

d'abans, i al vespre, al ball de tarda, la resposta va ser molt similar, i es van poder dur a terme els diversos balls que se solien fer en les sessions de ball d'aquells anys: el ball del ram, el ball del pensament, el ball del fanalet, etc.[14]

Deu plats i un tupí (2011)

Finalment, l'any 2011, la festa estiuenca de l'Espona va tindre com a element principal la gastronomia. El dia 6 d'agost, a partir de les 18 h de la tarda, la plaça de Catalunya es va convertir en una fira gastronòmica en què tots els assistents van poder degustar uns quants plats de la cuina que ens identifica (vegeu fig. 8). No només la degustació va ser un element de la festa sinó també la demostració d'aquesta cuina, de manera que es van elaborar en directe una bona mostra d'aquestes receptes.

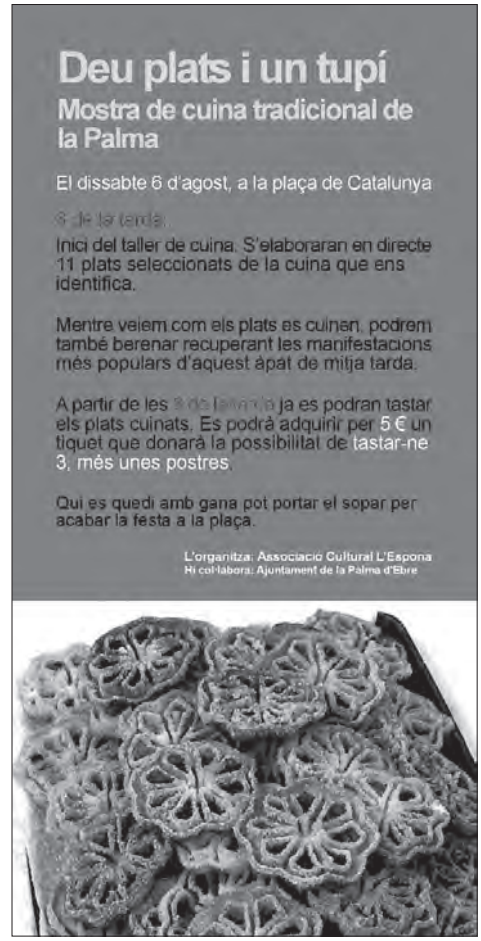

Fig. 8. Cartell de "Deu plats i un tupí" (2011)

D'aquesta manera, l'Associació Cultural l'Espona va intentar ser fidel, un cop més, al seu compromís de recuperar activitats en desús i de reviure vivències dels nostres avantpassats. L'element didàctic i d'aprenentatge, doncs, va ser-hi present un any més (sense oblidar-nos, evidentment, de l'element festiu, que també va destacar). Així, els assistents a la festa van poder degustar tres plats i unes postres, adquirint prèviament un tiquet.

Entre els plats a escollir hi havia llonganissa amb tomata seca i fesols, sang fregida, truita amb suc i truita amb trampa, bledes amb ganyims, freixura, arengada amb suc, mandonguilles, trinxat de col, castellanada, sardines amb escabetx, tupí, etc. Les postres també eren típiques de la nostra localitat. Així, es van poder tastar coraçons, florons, rostes de Santa Teresa, qüentos, bunyols de sèmola d'arròs o rosquilles d'oli. Tot plegat, ben remullat amb vi de la Palma i moscatell.

La festa, a part de fer-nos reviure l'olor i el gust del que es menjava anys enrere al nostre poble, va servir per reunir més d'un centenar de persones a la plaça al voltant de grans taules i poder compartir una tarda d'estiu. Com sempre, l'èxit de participació va ser possible gràcies a l'ajuda sempre desinteressada de molts socis i sòcies; en especial, els cuiners i cuineres que van fer possible que la festa pogués tirar endavant.

CONCLUSIONS

Arribats a aquest punt, un cop fet el repàs de les diverses jornades de recuperació d'activitats, es faran unes consideracions finals, tot valorant els treballs realitzats al voltant d'aquestes activitats, des de diferents punts de vista.

En primer lloc, com ja s'ha assenyalat, totes les festes s'han documentat i han servit per recollir una quantitat ingent de material (fotografies, vídeos, recull de testimonis orals, etc.). La celebració d'aquestes jornades de recuperació d'activitats ha suposat, per tant, una autèntica tasca de treball de camp, que amb el temps caldrà anar processant. En aquest sentit, part d'aquest material ja s'ha utilitzat, o s'està utilitzant, per fonamentar petits treballs, de caire científic[15] o divulgatiu. Des del punt de vista divulgatiu, es pot destacar l'edició d'un documental didacticoexplicatiu sobre la feina de segar i batre, elaborat a partir de les gravacions que es van fer a les primeres festes del segar i el batre, i que va ser presentat a la segona edició d'aquestes festes (Associació Cultural l'Espona, 2003), o el calendari commemoratiu que, amb motiu del 10è aniversari de l'entitat, es va realitzar a partir dels materials recollits en les diverses festes (Associació Cultural l'Espona, 2010). En aquesta mateixa línia, s'ha treballat en l'edició d'un llibre, el tercer volum de la col·lecció "Fent Espona", que presenta les receptes tradicionals de la cuina de la localitat que es van poder recollir a través de la realització de la darrera d'aquestes festes, l'estiu de 2011, "Deu plats i un tupí" (Associació Cultural l'Espona, 2013).

En segon lloc, les jornades de recuperació d'activitats, gràcies al seu especial tarannà —cultural i patrimonial, al mateix temps que lúdic i festiu— han servit d'element aglutinador i cohesionador, tot convertint-se en una cita ja tradicional als estius al poble, que la gent —tant socis com no socis— ja espera. En són bona mostra, de la satisfacció generada per aquestes festes, els diversos articles que han aparegut en el butlletí *Reble*, on els seus autors expressen els pensaments i sentiments que aquestes activitats els han suscitat (Cubells, 2002; Filella, 2004; Sales, 2008; Martí, 2010; Cubells, 2011).

En tercer lloc, aquestes festes, amb la seua repercussió, ens han servit per consolidar-nos com a entitat, i per donar-nos presència, tant a dins del poble com a fora. En són bona mostra, en aquest sentit, la multitud de notícies aparegudes en els mitjans de comunicació tant de l'àmbit local (la revista *Lo Mussol*), com de l'àmbit comarcal (Riberaonline, Ràdio Flix, Ràdio Móra, etc.) com de la resta de la demarcació (Setmanari *Ebre Digital*, *El Punt*, *Diari*

de Tarragona, etc.) o de la resta de Catalunya (Vilaweb). Destaca, en aquest sentit, el cas de la festa de la carbonera, l'envergadura de la qual va ser prou reclam com perquè es desplacés fins a la Palma un equip de TV3, que va enregistrar un reportatge per al programa *De vacances*.[16] De forma més recent, així mateix, aquestes festes també han assolit un considerable ressò entre els diversos blocs que han anat sorgint a la comarca.

Però, al cap i a la fi, aquestes jornades de recuperació han servit per poder conèixer, de primera mà, unes activitats avui desaparegudes i que anteriorment només es podien conèixer —a banda de recorrent a la memòria dels nostres padrins i padrines, un recurs que, malauradament, cada dia que passa, es va perdent de forma inexorable—, bé a través de les poques obres de caràcter general realitzades en aquelles èpoques amb gran meticulositat, i en les quals es poden trobar descripcions —tot i que amb referències concretament de la Palma escasses i, en alguns casos, plenes d'imprecisions— (Madoz, 1845-1850; Morera, 1909?; Espasa-Calpe, 1920), bé a través dels pocs testimonis deixats per escrit sobre la vida quotidiana i les activitats d'aquells anys, de gent de la Palma mateix (Ciuraneta, 1987; Escolà, 1990) o per part de viatgers que, en un moment donat, es van deixar caure pel nostre poble (Ruy-Fernández, 1917;[17] Vila, 1962[18]), bé a través de les fotografies d'època que encara es conserven i que, algunes de les quals, es van recollir en el volum *La Palma d'Ebre: imatges per al record* publicat per l'Espona l'any 2006.

AGRAÏMENTS

En primer lloc, voldríem agrair a l'Agrupació Excursionista Montsant, i especialment a la Judit Monlleó i al Marcel Pellejà, l'oportunitat que ens van donar per tal d'explicar a la gent d'Ulldemolins les activitats de recuperació que fem des de l'Espona. L'experiència d'explicar a un altre poble la trajectòria d'aquestes activitats ens va servir per reafirmar-nos en el seu valor i, al cap i a la fi, ens va animar a confeccionar aquest article.

També, com no podia ser d'una altra manera, volem donar les gràcies a totes les persones que, d'una manera o altra, de forma desinteressada, any rere any, han fet possibles les jornades de recuperació d'activitats que fins aquest moment s'han celebrat, bé participant en l'organització, bé com a informants, els autèntics "mestres" que ens han ensenyat i mostrat com es feien les coses abans. Des d'aquestes pàgines volem expressar el nostre reconeixement a tots ells i elles.

Finalment, voldríem matisar que, tot i que en l'autoria d'aquest escrit apareguin els nostres noms, és tasca compartida per tots els membres restants de l'Associació Cultural l'Espona la de vetllar pel patrimoni cultural, històric i etnològic del nostre poble.

BIBLIOGRAFIA

Anguera, M.; Casadó, V. (2003): "La Palma d'Ebre". *Miscel·lània del CERE* 16: 19-28.

Anguera, P.; Maristany, C.; Ferrer, M.A.; Duch, M. (1984): *Gran geografia comarcal de Catalunya*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona. Vol. "Priorat, Ribera d'Ebre, Terra Alta, Matarranya", p. 104-127 i 180-182.

Associació Cultural l'Espona (2003): *Segar i batre a la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre).* Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Associació Cultural l'Espona (2006): *La Palma d'Ebre: imatges per al record.* Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Associació Cultural l'Espona (2010): *Calendari 2011*. Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Associació Cultural l'Espona (2013): *Deu plats i un tupí. La cuina que ens ha fet grans*. Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Aymí, R. (1998): "Un debat necessari". *Lo Mussol. Revista d'Informació Local*, setembre: 4-6.

Batlles, C. (2011): *Els arbres d'interès especial de la Palma d'Ebre*. Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Ciuraneta, J. (1987): *La Palma. Documents i records*. Ajuntament de la Palma d'Ebre, la Palma d'Ebre.

Cuadrado, S. (2003): "Consideracions al voltant de l'inventari i la valoració dels recursos turístics de la Palma d'Ebre". *Miscel·lània del CERE* 16: 65-94.

Cuadrado, S. (2010): *El massís del Montsant, un paisatge reservat als artistes. Passat, present i futur d'una serra emblemàtica*. Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Cuadrado, S. (2013): *Recursos i estratègies turístiques a la Palma d'Ebre*. Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Cuadrado, S.; Filella, F.; Sas, R.; Cubells, I. (2003): "Catàleg arquitectònic, etnològic i industrial del terme de la Palma d'Ebre". *Miscel·lània del CERE* 16: 97-110.

Cubells, O. (2001): *El parlar de la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre)*. Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Cubells, O. (2002): "Bona collita". *Reble. Butlletí Informatiu, Divulgatiu i d'Opinió de l'Associació Cultural l'Espona* 8: 2.

Cubells, O. (2003): "Viure el teatre. Trajectòria de l'afició teatral a la Palma d'Ebre". *Miscel·lània del CERE* 16: 113-138.

Cubells, O. (2011): "La unió fa la força". *Reble. Butlletí Informatiu, Divulgatiu i d'Opinió de l'Associació Cultural l'Espona* 63: 2.

Cubells, O.; Bartolomé, J. (2003): "Les professons de Setmana Santa de la Palma d'Ebre". *Miscel·lània del CERE* 16: 53-64.

Cubells, O.; Filella, F. (2003): "Les feines del segar i del batre a la Palma d'Ebre", dins Pubill, B. (coord.), *III Jornada d'etnologia a les Terres de l'Ebre. Recerca i interpretació de les formes de treball a les Terres de l'Ebre*. Associació Cultural lo Llaüt, Ascó (CD-ROM; disponible a: *http://www.lollaut.com/cdetnologia/index.htm*).

Escolà, E. (2012). *Cal Trist. Història, records i vivències a la Palma d'Ebre (1930-1970)*. Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Escolà, R. (1989): "Casa Mateu-Escolà (s. xviii) de la Palma d'Ebre". Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. *Miscel·lània* 7: 43-49.

Escolà, R. (1990): *Guia de la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 2a edició.

Escolà, R. (1994): *L'església romànica de la Palma d'Ebre*. Ajuntament de la Palma d'Ebre, la Palma d'Ebre.

Escolà, R. (1997): "La confraria dels Fadrins del Sant Christo de la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre)". *Quaderns d'Història Tarraconense* XV: 119-130.

Espasa-Calpe (1920): *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*. Espasa-Calpe, Madrid. Vol. XLI: 380.

Filella, C. (2001): "La Palma d'Ebre, entre tres comarques". *El Punt. Edició de les Terres de l'Ebre*, 12/9/2001: 16-21.

Filella, F. (1998): "De Francesc Filella i Cubells a l'Equip de Redacció". *Lo Mussol. Revista d'Informació Local*, desembre: 5-6.

Filella, F. (2004): "La Festa i la feina". *Reble. Butlletí Informatiu, Divulgatiu i d'Opinió de l'Associació Cultural l'Espona* 20: 2.

Garciapons, J. (1998): "La Palma d'Ebre", dins *Imatges de la Ribera d'Ebre*. Columna-Tresmall, Barcelona, p. 75-86.

Gironès, J. (1999): *L'art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona, Tarragona.

Gutiérrez, C. (1996): *El carboneig. L'exemple del Montseny*. Editorial Alta Fulla, Barcelona.

Iglésies, J. (1968): "Ribera d'Ebre", dins Solé Sabarís, L. (dir.), *Geografia de Catalunya*. Editorial Aedos, Barcelona. Vol. III: 169-192.

Insausti, J. (1999): "Consideracions sobre la casa Mateu Escolà". *Lo Mussol. Revista d'Informació Local*, març: 16-17.

Madoz, P. (1845-1850): "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar", dins *Articles sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del Regne d'Aragó*. Curial, Barcelona, p. 199-200.

Martí, C. (2010): "Del present al passat". *Reble. Butlletí Informatiu, Divulgatiu i d'Opinió de l'Associació Cultural l'Espona* 57: 2.

Morera, E. (1909?): "Província de Tarragona", dins Carreras Candi, F. (dir.), *Geografia general de Catalunya*. Albert Martín Ed., Barcelona, p. 424-425.

Pietx, J. (2005): "La custòdia del territori: una estratègia per a la participació de la societat civil i els propietaris en la conservació i restauració del patrimoni de pedra seca". *Papers del Montgrí* 25: 53-58.

Pont, M. (2000): *Les feines de la vella pagesia*. Proa, Barcelona.

Pubill, B. (2009): *Els jocs tradicionals de festa major als pobles del nord de la Ribera d'Ebre*. Associació Cultural l'Espona, la Palma d'Ebre.

Ruy-Fernández López, J. (1917): *Notas estadísticas e históricas del lugar de Palma d'Ebro*. La Palma d'Ebre (text original manuscrit).

Sales, T. (2008): "Festa del raïm". *Reble. Butlletí Informatiu, Divulgatiu i d'Opinió de l'Associació Cultural l'Espona* 45: 2.

Sas, R. (1995): "Associacionisme social, polític i econòmic en el medi rural. La Palma d'Ebre 1919-1936". Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. *Miscel·lània* 10: 103-124.

Vilà, J. (1973): *El món rural a Catalunya*. Curial, Barcelona.

Vila, P. (1962): "Estralls de l'eixut i revifalles", dins *Visions geogràfiques de Catalunya*. Editorial Barcino, Barcelona. Vol. 1: 84-90.

NOTES

1. Val a dir que aquesta vitalitat associativa no és pas nova. En aquest sentit, la Palma, com tot el camp català, té una rica tradició associativa des de temps immemorials, amb les confraries, entre les quals es pot destacar la dels Fadrins del Sant Christo, estudiada per Escolà (1997), i que —fundada el 1747— suposa un clar exemple de l'associacionisme emmarcat dins de la parròquia com a entitat aglutinadora dels interessos comuns de tota la comunitat rural. Posteriorment, a partir del tombant entre els segles xix i xx, les associacions surten fora de la parròquia i es fonamenten en els interessos materials o ideològics comuns dels socis que les constitueixen. Així, a la Palma sorgeixen una sèrie d'associacions i organitzacions, algunes de les quals reflectiren la bipolarització ideològica d'aquells anys, originada en l'acostament de la ciutat al camp, a través dels mitjans de comunicació (premsa) i de transport (ferrocarril) i en l'entrada dels corrents de pensament progressista i laic (el republicanisme, per exemple, però també el socialisme i l'anarquisme). La cooperativa del poble es remunta precisament a aquesta època, ja que es va fundar l'any 1919 amb el nom de *Sindicato Agrícola de la Palma de Ebro* (Sas, 1995). Finalment, les inquietuds culturals del municipi es poden copsar també a través de la trajectòria de l'afició per la representació teatral al poble, que va durar molts anys, des de tombants del segle xx, tot continuant pel teatre a la República, al franquisme i als anys vuitanta del segle passat (Cubells, 2003), desenvolupada en escenaris com la sala de Cal Trist (Escolà, 2012) o l'església romànica (Escolà, 1994).

2. El detonant per a l'aparició de l'associació va ser l'actuació que es va emprendre sobre la casa Mateu-Escolà, una antiga casa pairal construïda l'any 1778, situada al davant de l'església romànica i al costat de les escoles i el camp de futbol del poble (Escolà, 1989), amb la intenció de recuperar aquest espai per compaginar la promoció cultural amb la promoció turística, acollint aquelles activitats que permetin donar uns serveis al poble i l'establiment d'una oferta d'allotjament i de restauració (Cuadrado, 2003). L'actuació, que a la pràctica va suposar l'enderrocament de l'edifici, va generar força polèmica, tal com denoten els successius articles que, sobre aquesta qüestió, es van publicar a la revista d'informació local *Lo Mussol* (Aymí, 1998; Filella, 1998; Insausti, 1999).

3. Els treballs realitzats en el marc d'aquest catàleg van permetre elaborar una exposició, subvencionada per la Diputació de Tarragona, que va romandre oberta al públic a les dependències de l'edifici de l'Ajuntament durant les festes de Nadal de l'any 2001, i que posteriorment va ser exposada a Flix, en col·laboració amb l'Associació Cultural la Cana.

4. Aquest petit treball de recerca pretenia mostrar, portes enfora, com es viu la Setmana Santa a la Palma (quins són els actes que es fan, de quina manera es duen a terme les professons i com gairebé tot el poble s'hi implica d'una manera o altra), tot i que l'activitat inicialment prevista —que era la participació en el programa *Catalunya avui*, de TV2— finalment no es va poder dur a terme, per causes alienes a l'entitat.

5. Per tal d'accedir a més informació sobre l'Espona, així com a un notable conjunt de fotografies de les seues activitats, es pot consultar el lloc web de l'associació: *http://www.associaciolespona.cat*.

6. Tal com es pot veure en l'article de Filella (2004), "La festa i la feina", publicat al número 20 de *Reble*, amb motiu de la festa de la carbonera.

7. En aquest sentit, destaquen els quadres realitzats amb motiu d'aquestes activitats per part de Rossend Escolà, pintor i cronista local de la Palma d'Ebre, soci d'honor de l'Espona, investit l'any 2006 amb la Sirga d'Or per la seua trajectòria artística i el seu compromís amb el món cultural de la comarca.

8. En l'organització de totes aquestes festes s'ha comptat amb el suport de la Diputació de Tarragona i la col·laboració de l'Ajuntament de la Palma d'Ebre.

9. La utilització d'aquesta finca agrícola es va fer mitjançant un acord verbal amb el propietari, a través del qual l'espai va restar a disposició de l'associació al llarg dels dos anys que va durar l'activitat; una experiència que es pot considerar, així, com de custòdia del territori (Pietx, 2005).

10. Es va triar aquesta era per al desenvolupament de l'activitat perquè avui, amb el progressiu creixement del poble, l'espai ha quedat pràcticament integrat dins del nucli urbà. L'era del Poquet, més coneguda com *el Calvari*, és el lloc cap a on es dirigeix el Viacrucis que, any rere any, es duu a terme Divendres Sant al matí, en el marc de les celebracions que es fan al poble amb motiu de la Setmana Santa (Cubells i Bartolomé, 2003).

11. Ha estat una constant en les jornades festives de recuperació d'activitats organitzades per l'Espona la voluntat d'aprofitar els diversos espais públics que disposa la Palma d'Ebre, més enllà de la plaça de Catalunya (la plaça principal del poble, on generalment tenen lloc totes les activitats que es fan a la localitat), com són les diverses places que hi ha escampades pel nucli urbà; unes places que, malgrat que en els darrers anys s'hi han realitzat obres de condicionament, amb l'arranjament del paviment, la ubicació d'arbrat o la instal·lació de mobiliari urbà (bancs, fonts, etc.), no s'hi ha produït l'apropiació per part de la població, tot constituint així espais infrautilitzats i buits de contingut.

12. Un manifest que posteriorment es va publicar en el número 26 de *Reble*, el butlletí bimensual de l'associació, i que com la resta de números roman publicat al web de l'entitat, des d'on es pot descarregar, en format PDF.

13. Els jocs de bitlles a la Palma han anat passant de generació en generació, i sempre hi ha hagut un encarregat —fins a arribar a l'Hermini Sas, malauradament traspassat l'estiu de 2011— de guardar les bitlles durant tot l'any i de portar-les a la plaça el Divendres Sant, després que s'ha fet la processó al Calvari, per jugar-hi en el temps que queda abans d'anar a dinar; un fet, aquest, destacat per Pubill (2009) com el joc tradicional per excel·lència, que personalitza la Palma d'Ebre.

14. Més informació sobre la "litúrgia" de les sessions de ball d'aquella època es pot trobar en l'opuscle *Cal Trist. Història, records i vivències a la Palma d'Ebre (1930-1970)*, a càrrec d'Elisabet Escolà, publicat l'any 2012 per part de l'Associació Cultural l'Espona.

15. Serveixi com a exemple, en aquest sentit, la comunicació sobre el segar i el batre (Cubells i Filella, 2003) que es va presentar a la *III Jornada d'etnologia a les Terres de l'Ebre*, que girava al voltant de les formes de treball a les Terres de l'Ebre.

16. Reportatge que encara es pot visualitzar a "TV3 a la Carta", el servei en línia de vídeo sota demanda de Televisió de Catalunya.

17. El de Ruy-Fernández és un text manuscrit —i, per tant, inèdit—, datat el 4 de novembre de 1917, on s'ofereix una exhaustiva descripció del terme i del nucli urbà del nostre poble. Per a realitzar-la, l'autor utilitza informació procedent de l'observació directa, de la recopilació de dades estadístiques i de la consulta d'arxius com, per exemple, l'arxiu parroquial de la Palma.

No sabem si va realitzar descripcions similars d'altres pobles, però pensem que sí perquè, a més d'assenyalar ben clarament a l'inici del text que ve de la Bisbal, parla dels arxius parroquials de pobles com ara Ascó, Flix i d'altres poblacions dels partits de Gandesa i Falset, i fa contínua referència a pobles com la Torre, Vinebre, Margalef, Cabassers, etc.

18. Es tracta d'un article aparegut originàriament en premsa, l'any 1929, on Pau Vila, impulsor de la geografia catalana, a partir d'una visita que va fer al poble, en una de les excursions que solia fer arreu del país, aborda la manca d'aigua, un dels problemes històrics de la Palma d'Ebre.